

PRVI POKUŠAJ IZRADE GRAĐANSKOG ZAKONIKA U SRBIJI 1829—1835. GODINE

Donošenje Građanskog zakonika 1844. godine predstavlja značajan momenat u pravnom izgrađivanju srpske buržoaske države. On u znatno manjoj meri odražava dostignuti nivo društvenog i ekonomskog razvitka Srbije, a u većoj meri zacrtava dalje puteve njenog kapitalističkog preobražaja, dajući mu krupan posticaj.

Rad na Građanskom zakoniku Srbije započeo je mnogo pre ustavobraniteljskog perioda, još 1829. godine, u vreme kada formalno feudalni odnosi još nisu bili raskinuti. Politički odnosi u Srbiji posle Drugog ustanka nose jak pečat i brojna obeležja apsolutizma. Bez stvarne podrške u narodu Miloš počinje od 1825. godine da dograđuje aparat vlasti jer se posle Djakove bune pokazalo da je postojeći nedovoljno efikasan za suzbijanje sličnih oblika nezadovoljstva: Narodna kancelarija, zamišljena prvobitno kao nahijsko predstavništvo, postepeno gubi svoj značaj i mogućnost da postane protivteža sve očiglednijim tendencijama knjaza. Lokalna samouprava je sužena i nahijski knezovi (koje Miloš postavlja i potvrđuje) se svode na organe izvršne vlasti čiji su interesi najčešće različiti od interesa stanovništva nahije. U uslovima opšte društvene i političke situacije koja je nepovoljna za najveći deo srpskog stanovništva, težnja za donošenjem Građanskog zakonika mora se posmatrati kao jedna komponenta sve više prisutne tendencije da se ograniči Miloševa samovolja i da se omogući šire uključivanje u robnovčane odnose i onih društvenih slojeva koji ne čine njegovu privilegovanu okolinu. Ovakve tendencije su naročito uočljive u Djakovoj buni kada se pobunjenim narodnim masama pridružila tzv. seoska buržoazija i kada se pored ostalih čuju zahtevi da trgovina bude slobodna u Srbiji i da se knezovima zabrani da se njome bave.

Postupak izrade Građanskog zakonika u Srbiji vremenski se može podeliti u dve etape. Prva traje od juna 1829. godine (kada na Milošev poziv Vuk Karadžić stiže u Kragujevac i postaje član Zakonodatelne komisije) do početka 1831. godine (kada je nacrt Građanskog zakonika čitan na skupštini. Tada Građanski zakonik nije stupio na snagu i sve do marta 1834. godine o sudbini ovoga projekta se ništa ne zna, jer nema podataka o tome da li je uopšte nešto rađeno na njegovoj preradi ili dopuni. Delatnost Komisije oživljava marta 1834. godine kada posao preuzimaju po Miloševom nalogu Lazar Teodorović (popečitelj pravosudija) i Dimitrije Davidović (sekretar knjaževe kancelarije). Ovu etapu možemo obeležiti kao drugu. Ona ne traje ni godinu dana jer posle januarske skupštine 1835. godine rad na Građanskom zakoni-

ku zamire sve do 1837. godine. U međuvremenu porta je izdala dva pravna akta (Hatišerifi od 1830. i 1833. godine) od velike važnosti za samoupravu Srbije kojima se i formalno potvrđuje ono što se već izgradilo u stvarnim društvenim odnosima za vreme petnaestogodišnje Miloševе vladavine. Tačka 6. Hatišerifa od 1830. godine¹⁾ u uslovima Miloševog apsolutizma i brojnih zloupotreba vlasti drugih starešina nije mogla zadovoljiti težnje onih društvenih snaga koje se zalažu za slobodu trgovine, ličnu i imovinsku sigurnost. Ovakvi zahtevi, izneti još u Djakovoj buni, ponoviće se i u Miletinovoj buni 1835. godine. Neprikosnovenost imanja svakog Srbina (čl. 119) i jednakost pred zakonom (čl. 111) proklamuju se Ustavom 1835. godine, ali kako on praktično nije stupio na snagu, pitanje donošenja Građanskog zakonika nije izgubilo svoj značaj. Naprotiv, postalo je još istaknutije, što će imati svoju završnicu u kodifikatorskom radu Jovana Hadžića i donošenju Građanskog zakonika 1844. godine.

U našoj pravnoj literaturi mnogo je pisano o odnosu austrijskog i srpskog Građanskog zakonika, kao i o radu Jovana Hadžića. To se, međutim, ne može kazati i za delatnost Zakonodatelne komisije od 1829. do 1835. godine. Ovaj period se najčešće pominje uzgredno i bez traganja za uzrocima koji su doveli do neuspeha prilikom prvog pokušaja da se za Srbiju donese Građanski zakonik. Odgovoriti na ovo pitanje svakako nije lako, naročito ako se ima u vidu nedostatak izvora za rekonstrukciju rada Zakonodatelne komisije sa kojom se suočavamo već na samom početku istraživanja, a naročito onda kada treba nešto konkretnije saznati o sadržini nacрта Građanskog zakonika. Dragocene podatke nalazimo u prepisci Vuka Karadžića i drugih članova Komisije, u Miloševim malobrojnima pismima Komisiji, u memoarima Jovana Hadžića i drugih savremenika. Usled izrazitog nedostatka konkretnih izvora moramo da koristimo i zapise savremenika vrlo različitog sadržaja kako bi se time upotpunila slika društvenih i ekonomskih odnosa u Miloševoj Srbiji, te i sa ove tačke bacilo više svetlosti na pokušaj donošenja Građanskog zakonika.

Nedostatak izvora otežava donošenje pouzdanih zaključaka zbog čega je ovo pitanje malo obrađivano u literaturi. Od novijih radova najviše pažnje zaslužuje monografija T. Nikčevića »Postanak i pokušaj prerade Građanskog zakonika kneževine Srbije²⁾ u kojoj je autor objedinio gotovo sve što je napisano o kodifikaciji građanskog prava u Srbiji i dao veoma iscrpnu bibliografiju. B. Blagojević u opširnom članku »Uticao francuskog građanskog zakonika na srbijanski građanski zakonik³⁾ daje uporednu analizu nekoliko desetina članova srpskog Građanskog zakonika koji se razlikuju od odgovarajućih u austrijskom Građanskom zakoniku, a slični su ili identični sa pojedinim članovima Code civila. Sa ovakvim metodološkim pristupom autor je kroz pojedinačne primere pokazivao mogući uticaj francuskog na srpsko gra-

¹⁾ U kojoj pored ostalog stoji: »rečeni narod može pod senkom carske moje sile učestvovati u onim polazama koje trgovina daje-toga radi oni Srbi koji bi se hteli na trgovinu odati primače od vlasti moje visoke Porte, po pasošima koje će od svog knjaza polučavati, nužne teskere, s kojima će moći putovati po moim državama da bi tamo trgovali...»

²⁾ Spomenik SANU CXIX, Beograd 1971.

³⁾ Pravna Misao XI-XII, Beograd 1939. i I-II, 1940.

đansko pravo. To nije bez značaja i za rad na ovoj temi, pošto je Zakonodatelna komisija nacrt Građanskog zakonika izradila baš po ugledu na Code civil, a nema drugih podataka da li je Jovan Hadžić taj nacrt koristio u svom kasnijem kodifikatorskom poslu. Članak B. Blagojevića u tom pogledu je samo jedna indikacija koja teško može da dovede do takvog zaključka. Opšte društvene, ekonomske i političke pretpostavke donošenja srpskog Građanskog zakonika nalazimo u člancima R. Guzine „Istorijski osvrt na karakter i značaj srpskog Građanskog zakonika od 1844. godine“⁴⁾ i V. Petrić „Poreklo srpskog Građanskog zakonika i njegov značaj u stvaranju pravnog sistema buržoaske Srbije“⁵⁾. Vrlo malo o radu Zakonodatelne komisije nalazimo u članku A. Ivića „Izrada Zakonika za kneževinu Srbiju“⁶⁾, a nešto više podataka kod A. Jovanovića „Rad na toržestvenim zakonima“⁷⁾. Time se zatvara krug malobrojne literature koja se bavi pitanjima koja su predmet i ovoga rada, za razliku od opšte literature o Srbiji prve polovine XIX veka koja je bogatija i koju ovom prilikom nije potrebno posebno navoditi.

I

Prvobitno zamišljen kao prilog izučavanju uticaja ekonomske baze na pravnu nadgradnju (u konkretnim uslovima ranokapitalističkog razvitka Srbije), rad na ovoj temi zahtevao je nešto drugačiji pristup postavljenoj hipotezi. Da bi se uočila društvena uslovljenost potrebe donošenja Građanskog zakonika neophodno je bliže upoznavanje sa društvenom stvarnošću Miloševe Srbije. Međutim, dublje zalaženje u konkretne društvene odnose dovodi nas pred pitanje da li su ti odnosi u Srbiji tridesetih godina XIX veka uopšte odnosi kapitalističkog, buržoaskog tipa. Vezano za pokušaj kodifikacije građanskog prava ovo pitanje bi moglo da glasi da li je Građanski zakonik realna potreba Miloševe Srbije proizašla iz dostignutog stepena društveno-ekonomskih odnosa, ili je to pokušaj nalaženja načina da se ubrza tek započet kapitalistički razvitak. Uslovi nastajanja kapitalizma u Srbiji u odnosu na većinu evropskih zemalja su toliko različiti da ih je skoro nemoguće upoređivati. Kao rezultat imovinskog diferenciranja na selu nastaje jedan specifičan sloj seoskih gazda koji je imao važnu ulogu prilikom raskidanja feudalnih odnosa. Zbog takve sličnosti sa buržoazijom ovaj sloj je u našoj istoriografiji nazvan seoskom buržoazijom (sama činjenica da je prihvaćen pojam koji je *contradictio in adjecto* govori dosta o specifičnosti nastajanja kapitalizma u Srbiji).

Borba za oslobođenje u prvim godinama XIX veka u Srbiji istovremeno je i težnja za zbacivanjem feudalizma, pošto je negacija feudalnih odnosa istovremeno i negacija turske vlasti kao nosioca tih odnosa. U toku Ustanka vlast je prešla u ruke malog broja starešina koji koriste svoje pozicije da se još više na razne načine bogate. „U najprvom vostanju protiv Turaka u 1804. fevrara, sve su starešine i

⁴⁾ Istorijski glasnik 1. Istorisko društvo NR Srbije, Beograd 1949.

⁵⁾ Zborik Istorijskog muzeja Srbije 5. Beograd 1968.

⁶⁾ Arhiv za pravne i društvene nauke. knj. III (XX) br. 3, Beograd 1921.

⁷⁾ Arhiv za pravne i društvene nauke. knj. XI, br. 1, 2, 3, i 4, Beograd 1911.

buljubaše postale od najimućnijih Srba: koji je bio knez ili trgovac, ili pop, ili kmet, ili onako imućan, koji je imao dobru baštinu, dosta stoke, vodenicu i druge prihode, koje smo zvali gazdama⁸.) Govoreći o stareninama iz vremena Karađorđa L. Arsenijević-Batalaka pominje samo neke od brojnih načina njihovog bogaćenja. „Ovi su ljudi turska nepokretna dobra samovlasno zauzimali ili su, kada su ova oglašena da čedu se licitando prodavati, naredbe činili da se niko ne usudi na licitaciju nadmetati pri kojima su i oni sami prisustvovali i time ličnošću svojom svakoga ustručavali da se ne nadmeće, te tako su ih oni opet pošto zašto zauzimali na štetu kase narodne i na nezadovoljstvo naroda⁹). Klasno raslojavanje započeto krajem XVIII veka a nastavljeno tokom Prvog ustanka, u vreme knjaza Miloša još više je izraženo. Posle Drugog ustanka oseća se izvestan porast proizvodnih snaga. Raste broj gradova i gradskog stanovništva. U vreme oslobođenja od Turaka skoro da i nije bilo srpskog stanovništva po gradovima. U Beogradu, na primer, 1816. godine živi jedva šezdeset hrišćana, 1823. broj raste na 2536, a 1827. godine ima u Beogradu 4276 hrišćana uzrasta od 7 do 80 godina.¹⁰) U Srbiji 1834. godine ima 35 varoši i varošica sa ukupno nešto preko četrdeset hiljada stanovnika. Zemljoradnja se širi i jača krčenjem šuma i zauzimanjem novih zemljišta. Broj zanatlija takođe raste, a trgovina (naročito stočna sa Austrijom) se kreće ulaznom linijom i postaje izvor bogaćenja pojedinih Srba. Trgovački sloj u tom pogledu ima jednu tešku prepreku — Miloša sa sopstvenim ekonomskim interesima i mnogo povoljnijim mogućnostima za njihovu realizaciju. 1820. godine u Srbiji ima 56 trgovaca izvoznika i sa svima je Miloš bio ortak. Ostali su morali da od njega dobiju dozvolu („trgovačku objavu“) kako bi mogli da se tim poslovima bave. Vuk o Milošu piše: „Ne samo što je Miloš nekoliko godina ortak sa svim znatnijim marvenim a osobito svinjskim trgovcima, nego je s nekim čivutima iz Karavlaške i solanu trgovinu sa svim sebi prisvojio (...) I svaki mu dan trgovina sve milija biva. Od pre je bio samo ortak sa svinjskim trgovcima, a sada ne samo što sam sabom svinje kupuje i prodaje, nego se pripoveda da je ove jeseni u Resavi i naiji Požarevačkoj od neki trgovaca kupovao na silu kaparisane svinje pa ji sam sobom prodao“¹¹).

U komentaru svog poznatog pisma Milošu iz 1832. godine Vuk piše: „Miloš se sad meša u sve privatne i domaće poslove svijju ljudi, osobito oni koji su bliže oko njega, na primer on ljudima zabranjuje s kim da ne trguju i zapoveda s kim da trguju.“¹²). Milošev otvoreni upliv u pitanja sudstva i stalne direktive povodom rešavanja konkretnih stvari iz osnova su negirali sudsku samostalnost. Opšta pravna nesigurnost obuhvatala je i oblast građanskog prava te niko u Srbiji nije mogao biti siguran da će dobiti presudu zasnovanu, ako ne na malobrojnim građansko-pravnim normama, bar na običajnom pravu. To je bilo toliko uobičajeno da su i sami dvorani govorili kad Miloš „kakvu novu uredbu postavi“ da će trajati „do prve mene“. Njegova mnogobrojna

⁸ Protá Matija Nenadović. Memoari, Beograd 1947. str. 311.

⁹) L. Arsenijević-Batalaka. Istorija srpskog ustanka. Beograd 1899, str. 377.

¹⁰) D. Janković. O političkim strankama u Srbiji XIX veka. Beograd 1951. str. 63.

¹¹) Vuk Karadžić. Sabrana dela. Istorijski spisi. Beograd 1969, str. 244.

¹²) Vuk Karadžić. Isto, str. 234.

pisma sudijama Beogradskog suda pokazuju do kakvih sve pojedinosti dosežu te intervencije, pa navodimo delove iz nekih: „Blagodarni Knezovi suda Beogradskog! Vidivši iz pisma vašeg od 23. t. m. N 85. predložnje G. Antima u prizrenju stvari pokojnika G. Kirila neizostavljam preporučiti vam, da po želaniju njegovu takove prodate licitnada i novce pri sebi držite do daljeg raspoloženija. No licitaciju istu razvlačite da bi se stvari što bolje prodati mogle (...) što od srebrni stvari i posuđa srebrna crkva Beogradske nekupi, kupite vi za Moiračun i ja ću platiti”¹³⁾. Drugo pismo je, kao i prvo, pisano 1828. godine i upućeno istom sudu. „Po prijatiju ovog pisma uzaptićete esap i ovo imenije koje se u Beogradu nalazi poč. Dimitrije Čočo Leke (...) Ništa od pomenuti stvari da se nemože nikom dati bez predvalitelnog Mog k tomu odobrenije i dozvolenija”¹⁴⁾. Pored toga što je imao sve konce trgovine i sudstva u svojim rukama, Miloš preduzima i druge mere kako bi uz obilato konišćenje političke pozicije koju ima ostvario što veću ekonomsku korist. Zakupio je od Turaka sve važnije skele na Savi i Dunavu čime je, u krajnjoj liniji, osigurao prioritetan izvoz svojoj nobi. Ekonomsku moć pojačava zakupom svih carskih prihoda za 333500 groša godišnje. Ukupan Milošev prihod od zakupa, trgovine i privatnih imanja raste od 841611 groša 1826. godine na 1.274416 groša 1830. godine, da bi 1833. godine dostigao cifru od 2.909333 groša.¹⁵⁾

U ovakvim uslovima nepostojanja čak ni minimuma lične i imovinske sigurnosti započeo je 1829. godine rad na Građanskom zakoniku. To je još jedna osobenost u razvitku Srbije u odnosu na druge evropske države gde se, istorijski gledano, građanski zakonic i javljaju „pošto su se ekonomsko-društveni odnosi kapitalističkog društva već razvili i postali dominirajući i pošto je buržoazija osvojila političku vlast”¹⁶⁾. Ni jedna ni druga pretpostavka ne postoje u Miloševoj Srbiji: kapitalistički odnosi su tek u začetku, a mlada buržoazija (uglavnom malobrojni trgovci) podjednako je daleko od političke vlasti koliko i običan seljak. Ali, i taj uzani krug mlade buržoazije oseća nedostatak pravnih i političkih ustanova što neminovno rađa njihovu potrebu da se u građanskopravnim odnosima obezbede od Miloševe samovolje. Mogla je istovremeno biti prisutna i dilema kako pri tom ne suprotstaviti sebi seljaka kao ravnopravnu stranu u tim odnosima. U razrešavanju ove dileme i strateški sloj i seoska buržoazija mogli su donekle da imaju zajednički interes i sličnu viziju rešenja; načelno su za donošenje Građanskog zakonika, ali ne i takvog koji bi ih dosta ograničavao ili učinio eksploataciju očiglednom (pošto su počeli da se privikavaju ne prikrivenije forme eksploatacije kao što su starešinske kuluk zelenašenje i sl.). Dakle, težnja da se ograniči Miloš mogao bi da bude jedan uzrok inicijative da se donese Građanski zakonik. Drugi logički sledi iz prvog: da se učini sigurnijim robonovčani promet i ubrza razvoj kapitalističkih odnosa u celini. To je nemoguće bez pravnih garancija slobode ugovaranja i ravnopravnosti strana ugovornica (zahtev suprotan prikrivenim formama eksploatacije kakva je bila u Srbiji). Najviše

¹⁶⁾ R. Guzina, pomenuti članak pod 4), str. 28.

¹³⁾ Glas prava sudstva i administracije. Beograd 1902, str. 1002.

¹⁴⁾ Isto, str. 1072.

¹⁵⁾ M. Petrović. Finansijske i ustanove obnovljene Srbije. knj. I, Beograd 1901, str. 402.

koristi od ove dileme je imao Miloš čiji je interes da se održi predašnje stanje koje je D. Jančković briljantno okarakterisao kao „jednu primitivnu deponiju u kojoj je on bio sve i sva”. Milošev pristanak da bude prividni inicijator i organizator posla oko izrade Građanskog zakonika rezultat je pritiska i stalno rastućeg nezadovoljstva čije bi stalno ignorisanje moglo da ugrozi i njegove pozicije. Ma koliko javno izražavao zadovoljstvo zbog rada na Zakoniku, Miloševo lično ubeđenje je bilo da je „bolje vladati i upravljati bez zakona, jer onako se čovek veže za hartiju pa ne može da čini ni zla ni dobra”¹⁷). Nizom svojih postupaka Miloš ovaj stav i potvrđuje. Da mu nije ozbiljno stalo da se posao izrade Građanskog zakonika privede kraju i uspešno okonča vidi se i kroz česte, bez stvarnih razloga, promene u sastavu Zakonodatelne komisije, stalno menjanje zaduženja pojedinih članova, dozvoljavanje dugih odustava članova Komisije itd.¹⁸) Svojom, inače dobro poznatom politikom taktiziranja, Miloš dobija u vremenu, a sama delatnost Komisije dovoljna mu je odbrama od onih koji bi ga mogli prekoriti zbog bezakonja. Ovakvoj Miloševoj politici ispočetka su u prilog išle i objektivne okolnosti (složena međunarodna situacija zbog rusko-turskog rata, zatim stalni pregovori sa Portom oko samouprave Srbije). Zbog toga je u prvoj etapi rada na Građanskom zakoniku stvarni Milošev interes dosta uspešno prikriven, a neefikasnost Zakonodatelne komisije objektivno opravdana. Međutim, kada je posle višegodišnjeg, često prekidanog rada, Komisija ipak završila nacrt i predala ga Milošu, on se prema njemu poneo dosta neodgovorno, čak neozbiljno; ne želi da se do kraja upozna sa sadržinom jer mu se čini da su „ti ljudi koji su te zakone pisali bili pijani ili sasvim ludi”¹⁹.) Svojim pismom Komisiji Miloš nedvosmisleno pokazuje koliko je njegova zainteresovanost za donošenje Građanskog zakonika prividna. Podržan od nekih svojih istomišljenika on odlučuje da anulira sav rad Komisije i da sve krene od početka kao tobožnja prepravka Zakonika. Na ovakvu Miloševu odluku moglo je da utiče i pismo koje mu je Joakim Vujić uputio 20. maja 1833. godine. „To su bili najprosvetljeniji G. Hegavi Vuk i G. Maloučeni Lazo Zuban koji su preveli Kodeks, to jest Prava Napoleona koja su bila sasvim glupo i bez svaka razuma i ponjatija prevedena; ja sam kazao da njihov posao sasvim ne valja i sada kažem milij otac da konačno ne valja; šteta za onaj papir i onaj strašni trošak”²⁰). Ovakvo negativno mišljenje J. Vujića uglavnom je inspirisano ličnom netrpeljivošću prema Vuku, a tvrđenje da je Zakonik sasvim nerazumljiv malo je preterano (mada ima osnova za takvo tvrđenje, o čemu će kasnije biti više reči). Miloševo iznenađenje i neskriveno čuđenje nad sadržinom nacрта Građanskog zakonika još više potvrđuje zaključak da ga sadržinska strana rada na Zakoniku nije interesovala. Za njega je

¹⁷) Vuk Karadžić. Isto, str. 236.

¹⁸) Milošev strah i nepoverenje u pismene i učene ljude često dobijaju formu averzije prema svemu napisanom, pa i prema zakonima, što se videlo i prilikom usvajanja Ustava 1835. godine (opširnije o tome: Lj. Kandić, Delatnost skupština za vreme prve vlade Miloša Obrenovića. Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, jan-mart 1961).

¹⁹) Videti napomenu pod 43.

²⁰) Vukova prepiska, knj. III. Beograd 1907-1924, str. 743.

bila dovoljna i sama činjenica da se na Građanskom zakoniku radi. Inače bi on u proteklih pet godina sigurno mogao da nađe način da se o sadržini nacрта bar informiše, ako već nije želeo da direktno učestvuje u tom poslu.

II

Vuk Karadžić je još 1822. godine podsetio Miloša na svoj raniji predlog da se za Srbiju donese „makar najmanje što od zakona, koliko je moguće prema današnjem stanju te zemlje, da bude kolikogod nalik na evropejsku državu”²¹⁾. Trebalo je da prođe posle toga još sedam godina da Miloš shvati da je posle izvesne granice nemoguće dalje izgradivanje državne organizacije bez pratećih pravnih ustanova. Na skupštini držanoj u Kragujevcu sredinom januara 1827. godine (povodom Akermanske konvencije) Miloš je u svojoj besedi pomenuo kako se bliži vreme kada će srpski narod osetiti blagodeti od „slobode bogoslužjenja i trgovine i od zavedenija zakona i prosvete”²²⁾. Odlučivši se za formiranje Zakonodatelne komisije, Miloš koristi svaku pogodnu situaciju da javno istakne kako se, njegovim zauzimanjem, radi na zakonima u Srbiji. Njegova stvarna delatnost, međutim, pre upućuje na zaključak da mu je mnogo važnije da se stvori privid nekakve zakonodavne delatnosti nego da se zakoni stvarno donesu.

Na skupštini u Kragujevcu krajem januara 1830. godine Miloš u svojoj besedi prvi put javno pominje rad na zakonima. „Ja sam se već i o tom postarao i dao sam za naš narod sastaviti sudejske zakone; probrao sam iz sviju zakona što je god dobro i polezno i što se kod nas upotrebiti može”²³⁾.

Prilikom izrade projekta Hatišerifa za Srbiju tokom februara i marta 1830. godine Dimitrije Davidović je o radu na zakonima u Srbiji upoznao ruskog poslanika u Carigradu Ribopjera. On je ovu vest primio sa zadovoljstvom uz konstataciju da „Miloš nije tiranin nego upravitelj jednoga naroda koji zna kako njime treba upravljati (...) Tako on neće biti samo prosto knez srpski nego i srpski zakonodavac (...) Kada se zakoni u vas uvedu onda narod neće imati nužde buniti se nego će sve više biti odan praviteljstvu”²⁴⁾. I Miloš lično 14. juna 1830. godine pismom obaveštava Ribopjera da šalje u Petrograd deputaciju koja će izraziti zahvalnost ruskom caru i zatražiti odobrenje za srpsku konstituciju i zakone koji su, po njegovim rečima, već gotovi. Čitanje Hatišerifa 1. decembra 1830. godine Miloš je iskoristio da poznatim tonom nudi uveravanja o zakonitosti koja će uskoro zavladata u Srbiji. „Na vama od sad stoji i održati u celosti prava koja sam vam izdejtvoovao. A održaćete ji poslušanjem k meni, k vlastima i k starešinama vašim, počitanjem k zakonima koji će se do kratkog vremena u sudovima našim zavesti”²⁵⁾ Pripremanje zakona i Miloševe dileme oko toga nisu ostale nezapažene od strane francuskog grofa Bois-le-Comta koji piše iz Beograda u Pariz” (...) ali se jedno veliko pitanje nametnulo

²¹⁾ Isto, knj. II, str. 544.

²²⁾ Vuk Karadžić, Isto, str. 138.

²³⁾ M. Gavrilović, Miloš Obrenović, knj. III. Beograd 1912. str. 155.

²⁴⁾ Isto, str. 189.

²⁵⁾ Isto, str. 299.

knezu. Treba li da ostavi zemlju tako reći bez uprave zato što se u zemlji samoj potreba uprave nije osećala, ili je bolje da jača ustanove izlažući se da stavi na kocku poverenje i da pomuti čistotu javnih običaja i prostih ideja. (Ovakvu sliku društveno homogene i idilične Srbije u kojoj knez i narod čine idealno jedinstvo grofu je predstavila Miloševa okolina — D. N.) Srbijom još u ovom momentu upravlja jedino sila običaja. Sudije su uvek presuđivale jedino po svojoj savesti i kako im pamet zaseca. Neograničena moć koja mu je (Milošu) poverena bila bi strahovita u svakoj drugoj zemlji. Knez se sprema da skupštini podnese Zakonik izrađen po Napoleonovom zakoniku²⁶⁾.

Najviše saznanja o Zakonodatelnoj komisiji dobijamo iz prepiske Vuka Karadžića. Posebno značajan izvor je Vukovo pismo Jerneju Kopitaru pisano u Zemunu 16/28. decembra 1829. godine. Vuk obavestava Kopitara da je još na Mitrov dan 1828. godine bio pozvan u Kragujevac radi pisanja zakona. „Trebalo je Napoleonov kodeks prevesti na srpski (od riječi do riječi, samo da se razumije) pa će posle Komisija u kojoj će on (D Davidović) biti sekretar izabrati ono što je za Srbe, a izostaviti ono što nije. Protiv različenoga moga predstavljanja ostane pri tome da se zakoni mogu i moraju za 6 mjeseci (od Mitrova dne do Djurdjeva dne) lasno svršiti i po tom odma štampati²⁷⁾. Tada je Vuk započeo sa prevođenjem krivičnih zakona ali je gledao da se što pre oslobodi ovog posla, pa izgovarajući se porodičnim razlozima sredinom decembra 1828. godine odlazi za Beč. U istom pismu Vuk još navodi: „(. . .) a građanske zakone poslali u Šabac nekome grčkom učitelju te ji preveo tako da se ništa ne razumije, a na mnogim mestima crkao bi čovek od smija čitajući njegov prevod”. Taj grčki učitelj je Georgij Zaharijadis koji je angažovan za prevođenje Code civila pismima od 16. februara, 1. juna i 22. jula 1829. godine.²⁸⁾ O ovom prevodu se ništa pouzdanije ne zna, čak se ne može sa sigurnošću utvrditi ni kog meseca je završen kako bi se bar znalo koliko dugo je rađen. Postoji jedno pismo Zaharijadisa (upućeno Milošu u Kragujevac iz Šapca 11. jula 1829. godine) koje je možda bilo prateće uz prevod Code civila: „Knjigu koju ste meni s nalogom da ju prevedem poslali izvolili, uzimam sebi čast i slobodu Vam kupno s prevodom njenim vratiti²⁹⁾. Ni iz daljeg teksta pisma se ne vidi da li je to bio Code civil ali u svakom slučaju Zaharijadisov prevod je stigao u Kragujevac pre decembra 1829. godine (kada je pisano Vukovo pismo u kome se pominje), što znači da je on svoj prevodilački posao obavio suviše brzo ali ne i dobro.

Kada se juna 1829. godine Vuk vraća u Kragujevac zatiče rad na zakonima skoro u istoj fazi kao pre sedam meseci. Članovi Zakonodatelne komisije su se već jula razišli svojim kućama da bi se, u nešto izmenjenom sastavu, ponovo sastali septembra iste, 1829. godine. Vuk je o tome u pomenutom pismu Kopitaru zabeležio: „Po tom

²⁶⁾ Srbija u godini 1834, SKA Spomenik XXIV. Beograd 1894. (pismo grofa ministru inostranih dela u Parizu od 4. juna 1834.).

²⁷⁾ Vukova prepiska, knj. I, str. 353.

²⁸⁾ Opširnije o tome: A. Jovanović. Rad na tor*estvenim zakonima. Arhiv za pravne i društvene nauke, knj. VIII, br. 4. Beograd 1909, str. 257—262.

²⁹⁾ Arhiv Srbije, KK, XXXVIII — 170 (Georgij Zaharijadis Milošu u Požarevac, Šabac 11. jula 1829. godine).

se opet skupi Zakonodatelna komisija i dovede joj se iz Šapca novi pisar Lazar Zuban, a umesto kneza Vase (Vasilije Popović) i Radomirovića (Pavle Radomirović) dovede joj se knez Laza Teodorović i da bi svoj posao mirnije raditi mogla premjesti se u Veliki sud. Znajući da ono predašnje nije svršeno ništa, predložim da se sada u društvu za astalom štilizira, pa alko i uzide polako, barem će se znati šta je svršeno sa svim. I počevši tako do konca mjeseca septemvrija svršimo kojekako do polovine Građanski zakona". O načinu rada Komisije nemamo nikakvih podataka osim jedne jedine rečenice u ovom Vukovom pismu: „Oće li se šta primiti ili neće svi smo imali jednaku vlast govoriti, ali kako će se što kazati to je bio moj osobit posao i to sam ja pisaru diktirao”.

Kada je završena polovina Građanskog zakonika, krajem septembra 1829. godine, zbog bolesti Vuk odlazi za Zemun. Ponovo se vraća u Srbiju početkom januara 1830. godine (a Miloš ga je aprila imenovao za člana Opštenarodnog suda i za predsednika Zakonodatelne komisije). Tokom 1830. godine rađen je Građanski zakonik, ali o tome nema sačuvanih podataka. Jedino možemo da konstatujemo da ni ove godine komisija nije radila kontinuirano niti u punom sastavu. Pavle Radomirović i Vasilije Popović šalju 27. aprila Milošu u Požarevac pisma u kojima mu zahvaljuju što im je dozvolio da idu kućama.³⁰⁾ Već sutradan Simo Milosavljević Paštrmac javlja Milošu da „gospodin Vaso, Radomirović, Vuk (...) svi otidoše i ispratio sam ih”³¹⁾ Nacrt Građanskog zakonika, ipak, bio je gotov krajem 1830. godine. Obaveštavajući Kopitara o ustanovljenju prve srpske štamparije Vuk u pismu od 20. februara 1831. godine između ostalog piše: „Code Milosch može biti da će biti prva knjiga koja će se ovde štampati”³²⁾. Međutim, Vukova očekivanja su bila preuranjena i deset meseca kasnije ostaje mu samo da konstatuje da „kad će se štampati i u sudove uvesti to samo gospodar zna”³³⁾. Sudeći po jednom pismu Joakima Vujića Građanski zakonik nije naišao na podršku kada je krajem 1830. godine u Kragujevcu čitan „u prisustvu NEKI OTMENI SERBSKI LICA”³⁴⁾ (istakao D. N.)

Dalja sudbina nacrtu Građanskog zakonika biće donekle uslovljena i utiskom koji je na Miloša ostavila poražavajuća kritika njegove vladavine u čuvenom Vukovom pismu iz 1832. godine. Nije teško pretpostaviti da se Milošev gnev pema Vuku tada lako mogao preneti i na nacrt Građanskog zakonika u čijoj je izradi on veoma aktivno učestvovao uživajući Miloševo poverenje. Inače, Vukov neposredni rad na Građanskom zakoniku završava se aprila 1831. godine, a već oktobra iste godine on odlazi iz Srbije.

O ostalim članovima Zakonodatelne komisije se mnogo manje zna, a za neke je čak i neizvesno da li su uopšte bili u njoj. Dimitrije Davidović je bio jedan od najučćenijih ljudi u tadašnjoj Srbiji poznat

³⁰⁾ Arhiv Srbije KK, XV — 961 (pismo Pavla Radomirovića) i KK, XV — 962 (pismo Vasilija Popovića) oba Kragujevac 27. april 1830. godine.

³¹⁾ Arhiv Srbije, KK, XV — 963 (pismo Paštrmca Milošu, Kragujevac 28. april 1830. godine.).

³²⁾ Vukova prepiska, knj. I, str. 396.

³³⁾ Isto, str. 336. (pismo L. Mušickom od 21. decembra 1831. godine).

³⁴⁾ Isto, knj. III, str. 754. (pismo J. Vujića Milošu od 2. decembra 1837. godine).

i izvan nje kao urednik „Novina serbskih“ koje je počeo da izdaje u Beču 1813. godine. Miloš je na njega svakako morao da računa pri zakonodavnom radu pa mu je poverio neke zadatke još u pripremnjoj fazi ovoga posla. Vuk kaže da je još pre njegovog dolaska u Kragujevac Davidović bio odredio da se ima prevoditi upravo francuski Code civil. Kada je Vuk predložio drugačiji način rada Davidović je odgovorio „da to ne može biti, jer se zakoni moraju pisati u Kragujevcu i upravo po Zakoniku Napoleonovu“³⁵). U našoj literaturi uglavnom je rasprostranjeno uverenje da je baš Dimitrije Davidović inicirao uzimanje Code civila za uzor pri izradi srpskog Građanskog zakonika. Međutim, ima i drugačijih mišljenja. „Političke reforme u Francuskoj nisu ostale neopažene ni u malenoj Srbiji. Knez se za njih još od početka veoma interesovao, ali se pogrešno misli da se u poslu sastavljanja naših zakona rešio za prevođenje francuskih zakona pod uticajem svog sekretara Davidovića. Doista je Davidović bio ponesen političkim francuskim ustanovama (...) ali je on, po svedočenju Dr Kuniberta, predlagao knjazu austrijske zakone koji su važili u Vojničkoj Granici i bili srodni i bliski narodu u Kneževini svojom prostotom i kratkoćom“³⁶). U izvorima nećemo naći direktan odgovor koji bi nas opredelio za jedno ili drugo mišljenje. Međutim, indirektne indicije postoje u Miloševom pismu Komisiji od 10. aprila 1834. godine u kome on kaže da je saznao kako su austrijski građanski zakoni kraći i razgovetniji od francuskih. Sudeći po tome nije neosnovano verovati da je Dimitrije Davidović predložio da se radi po Code civilu. Uostalom, to se više uklapa u tezu da je u početnoj fazi rada na Građanskom zakoniku Miloš bio nezainteresovan za njegovu sadržinsku komponentu, te mu je moglo biti svejedno da li će za uzor uzeti austrijsko ili francusko građansko pravo. Zbog toga je mogao taj izbor da prepusti Dimitriju Davidoviću.

Dimitrije Davidović, i ako je obavio pripreme za kodifikatorski rad, nije zvanično bio član Zakonodatelne komisije u prvoj fazi njenoga rada. Već na prvoj sednici Komisije 22. juna 1829. godine njega je zamenio knjažev pisar Jovan Popovski (pošto je Davidović određen za člana srpske deputacije u Carigradu). Ponovo će se Davidović uključiti u rad Komisije tek marta 1834. godine.

Pored Jovana Popovskog (prema podacima Vuka Karadžića) članovi Zakonodatelne komisije prilikom njenog osnivanja bili su knez Vasilije Popović, knez Pavle Radomirović, prota Mateja Nenadović i knez Djoka Protić. Ovakav je bio sastav Komisije u junu, a već septembra 1829. godine dolazi do promena; u njenom sastavu više nisu Vasilije Popović i Pavle Radomirović, a za novoga člana je imenovan knez Lazar Teodorović. Novi sekretar umesto Jovana Popovskog je Lazar Zuban. Kada je Miloš aprila 1830. godine imenovao Vuka za člana Opštenarodnog suda u Kragujevcu, u Komisiju ulaze još dva člana: Sima Mihailović — Sloma i Stefan Radičević. Ovakve česte promene u sastavu posledica su (ujedno i dobra ilustracija) Miloševog shvatanja neodređenosti službenih položaja njegovih činovnika, pa je i prema članovima Komisije imao takav odnos.

³⁵) Vuk Karadžić, Isto, str. 301.

³⁶) A. Jovanović, Zakonodavstvo Knjaza Miloša, Pravda br. 51, Beograd 1907.

Prema podacima Jovana Hadžića sastav Komisije bio je nešto drugačiji. On uopšte ne pominje Vasilija Popovića, Pavla Radomirovića i protu Mateju Nenadovića, ali pominje protu Žujovića koga u Vukovim podacima nema. Po Hadžiću, Komisija je, sa izuzetkom Vuka Karadžića, imala stalan sastav.³⁷⁾ Takođe Hadžić ne pominje ko je ispočetka obavljao funkciju predsednika Komisije (o čemu ni Vuk ne govori ništa sve dok sam nije bio imenovan na tu funkciju aprila 1830. godine).

U literaturi postoje brojna nepodudaranja o sastavu Zakonodatelne komisije, dinamici njenoga rada i organizaciji poslova. Tako Nil Popov³⁸⁾ i Mita Petrović³⁹⁾ iznose neke podatke koji odstupaju i od Vukovih i od Hadžićevih izvora. Takođe M. Gavrilović uopšte ne pominje promene u sastavu Komisije pa se može steći utisak da je ona sve do Vukovog odlaska iz Srbije radila u istom sastavu.⁴⁰⁾ Ovakve i slične razlike pojavljuju se naročito kod autora koji su se ovim pitanjem bavili pre sređivanja i publikovanja Vukove prepiske (pre 1907. godine).

Bez obzira na moguće razlike u sastavu Zakonodatelne komisije nije teško konstatovati da za izradu Građanskog zakonika Miloš nije angažovao nijedno lice koje bi imalo bar osnovna pravnička znanja. Činjenica da je Vuk u Karađorđevo vreme radio pri magistratima i Sovjetu ne menja mnogo u osnovi laičku strukturu Komisije kojoj je poveren ozbiljan i stručan posao.⁴¹⁾ Takav sastav Komisije samo je još jedan argument više tvrđenju da je Miloš donošenje Građanskog zakonika više indirektno, ometao i odugovlačio nego što ga je direktno podsticao. Tek kada je istrošio sve mogućnosti taktiziranja Miloš odlučuje da posao kodifikacije građanskog prava poveri nekome ko je za to dovoljno kvalifikovan i sposoban-Jovanu Hadžiću.

Opšteprihvaćen stav u literaturi da se od Vukovog odlaska iz Srbije (oktobra 1831. godine) do marta 1834. godine nije ništa radilo na Građanskom zakoniku dovodi u sumnju jedno pismo Stefana Radičevića upućeno Milošu u Požarevac 10. avgusta 1833. godine: „Primio sam visokopočitajemi nalog Vaše Svetlosti od 9. t. m. N 2743 s kojim ste mi zapovediti blagovolili da do povratka Vaše Svetlosti s prečišćavanjem organičeskog Građanskog zakona i s prigrotovljenijem zakonodavstva gotov budem”⁴²⁾. Pošto Radičević govori u jednini moguće je da Komisija u ovo vreme nije bila na okupu, a da je Miloš njega lično zadržao da i dalje radi na prečišćavanju teksta Građanskog zakonika.

³⁷⁾ J. Hadžić, Spomeni, Ogledalo srpsko I, Novi Sad 1864. str. 36—37.

³⁸⁾ N. Popov, Srbija i Rusija I, Beograd 1870, str. 251—259.

³⁹⁾ M. Petrović, Isto, str. 579—583.

⁴⁰⁾ M. Gavrilović, Miloš Obrenović i Vuk Stefanović Karadžić. Novi Sad 1908, str. 30.

⁴¹⁾ Pojedinačno Vuk pominje kratke biografije nekih članova Komisije, ali se ne izražava mnogo pohvalno o njima. Tako za Radičevića kaže da je pre odlaska u Srbiju bio osuđen na 4 godine robije pošto je kao trgovački kalfa pokrao dućan svoga gazde u Pančevu — Vuk Karadžić, Isto, str. 206.

⁴²⁾ Arhiv Srbije, KK, XV — 1239.

III

Marta mešeca 1834. godine ponovo se počinje sa radom na Građanskom zakoniku. Da li je Miloš zahtevao dopunu ili preradu Građanskog zakonika, nije poznato. Sudeći po tome da je Zakonodatelna komisija poslala Milošu na uvid deo Građanskog zakonika, a imajući u vidu da je ceo zakonik bio završen još krajem 1830. godine, bliži je zaključak da je Miloš naložio prepravljjanje zakonika. U prilog ovakvom tvrđenju ide i Miloševo pismo od 10. aprila u kome se on Komisiji obraća kao „Zakonopopravitelnoj”.

Prvi put od kako se na Građanskom zakoniku radi, u stanju smo da saznamo nešto o sadržini nacрта iz Miloševog pisma koje on šalje Komisiji 31. marta 1834. godine (vraćajući deo Građanskog zakonika koji mu je bio dostavljen na uvid). Zbog značaja koji ima navodimo ovaj izvor u celini: „Ljubezni Lazo i kumašine! (Miloš se obraća Lazaru Teodoroviću i Dimitriju Davidoviću — D. N.) Ja sam primio čast zakona, koju ste mi poslali i dao sam čitati iz njih knjigu drugu od člena 280. S početka je i kojekako, ali posle je sve gore i gore i tako da ja ne znam ili su ti ljudi koji su te zakone pisali bili pijani, ili sasvim ludi. O bezbračno rođenoj deci trpaju sve koješta, koje ništa ne valja, niti je putno; o nasljediju zaokupili su sila Božija tabaka pisati, a sve je koješta i izlišno, a što je najgore, nerazgovetno, osobito o nasljedijama usporednih rodbina; o poklonima pak i povratku ovih pri nasledjivanju, o testamentima, tako je tu natrpano mnogo i bez razloga, da mu se nezna ni kraja ni konca. Gdigdi opet pomešane su reči strane, koje nisu za razumevanje našega naroda. Ja sam donikle dao čitati, pa najposle zbog rečenih nedostataka i izlišija i nerazgovetnosti nisam mogao ni čitati sve, i učinivši neka primečanija, koja su unutra naznačena, šiljem vam ih evo sad natrag, i preporučujem vam da prizovete Zubana i Vladislava Stojadinovića pa da im kažete da ja popravljjanje tih zakona njima predajem i da oću 1). Da se iz ovih zakona izostavi sve što je god izlišno i vrlo opširno, no što se kraće kazati može; u nekoliko vrsti neka gdigdi čitavi tabaci njihovi dođu, gdi se videlo bude, da se izlišja izostaviti može, kakovih ima mnogo i premnogo 2). Da one teške smisle, koi su po većoj česti gotovo svi takovi, Stojadinović na svoju ruku po svom razumu na novo napiše, a gdi on i Zuban nebi razumeti moglo, protolkujte im vas dvojica, ili jedan od vas, pa Stojadinović neka opet gradi smisl i člen po svom razumu razgovetno i jasno, jer ja nadam se, da će on umeti razgovetno napisati kako valja, i kako će biti za ponjatije ovdašnji ljudi. A i na svaki način zakoni valja svagda da budu razgovetni i da se o razumevanju njihovom parnice ne vode. 3). Da sve strane reči, koje same po sebi ne mogu se znati, šta znače, sasvim izostave i neka traže srpske. 4) Kad dođe gdi kakvo novo izraženije reči, neka najpre u jednom členu opišu šta ta reč znači, pa onda neka o njoj i njenom predelu u kom ona dejstvuje govore. 5) U tolkovanju rodbine, različnih kolena i loza, neka pomeću imena muška i ženska najpre, nek metnu primeré, po kojima će se znati ikako se razdeljuje pojedino koleno i kud se koje prostire. 6) Predmet o građenju testamenta osobito nek dobro uzmu u razmatranje i neka ga svojski i razgovetno, no po nakratko i bez mnogih onih prazdnih členova izrade, jer od građenja testamen-

ta zavisi mnogo mir i nesloga između nasljednika, 7). Vo opšte nek na to idu da se iz zakona tih parnice lako ne rađaju, nek stvari u njima ne zapleću, no bez čega može biti nek se izostavi.. To im sve razgovetno kažite i naučite ih kako će se vladati po ovom mom uputstovanju. Vama pak preporučujem da nadziravate nad tim delom njihovim, da ne ispadne kao što je ovo nerazgovetno i neshodno namjerenju našem proizišlo. Vam blagonakloni Miloš Obrenovih knjaz srpski. U Požarevcu 31. marta 1834. Br. 1141⁴³⁾.

Ubrzo Miloš upućuje još jedno pismo „Slavnoj zakonopravnoj komisiji“ (10. aprila iste godine) u kome kaže da je saznao kako su austrijski građanski zakoni kraći i razgovetniji od francuskih pa predlaže da se i oni koriste prilikom prepravke nacrtu Građanskog zakonika, a da u tome učestvuje i Radičević.⁴⁴⁾

Povodom ovih pisama (čiji je značaj veliki usled nedostatka drugih izvora o sadržini nacrtu) nameće se pitanje koliko je Miloš mogao da shvati makar suštinu građanskopravnih odnosa i rešenja koja daje Code civil. Sigurno ne mnogo, koliko zbog sopstvenih skućenih vidika, toliko i zbog realnih društvenih i ekonomskih uslova u kojima se nalazila Srbija dvadesetih i tridesetih godina XIX veka, tek izašla iz feudalnih stega, u kojoj još uvek dominira običajno pravo a pojam privatne svojine se tek izgrađuje u uslovima primitivnog privređivanja i grube prinude nad seljaštvom.⁴⁵⁾ Primedbe Miloša na upotrebu stranih reči verovatno se odnose na pravne izraze bez kojih je nemoguće i zamisliti građanski zakonik, ali su oni u ovom vremenu i na ovom prostoru zaista bili nešto sasvim strano. Uostalom, čak su i „slavnom serbskom spisatelju“ Joakimu Vujiću reči kao što su imalac i uživatelj bile „gnusne reči“ (što se vidi iz ranije pomenutog pisma Milošu od 2. decembra 1837. godine). Zamerke na komplikovan stil i „teške smisle“ ma koliko opravdane sa subjektivnog Miloševog stanovišta, objektivno gledano ne bi trebalo da stoje pošto je Code civil istaknuti primer upotrebe narodnog jezika u zakonodavstvu.⁴⁶⁾ U stvari, nijedna Miloševa primedba se ne odnosi na suštinsku stranu Građanskog zakonika, već uglavnom na jezik i stil. On ne traži izmenu principa i načina regulisanja naslednih (njemu dobro poznatih) odnosa, što neke autore navodi na zaključak da je Komisija u ovoj oblasti bila dosledna srpskom običajnom pravu.⁴⁷⁾

Uprkos obimnim i dugoročnim zadacima koje je postavio Komisiji, Miloš, dosledan svojoj uobičajenoj praksi, na skupštini u Kragujevcu 1. juna 1834. godine daje obećanje da će zakoni uskoro biti gotovi i da će se sastati skupština koja će ih usvojiti. Pojedini autori

⁴³⁾ Pismo je, kako stoji u napomeni, svojina urednika Porote, lista za pravne i državne nauke, a objavljeno je u ovom listu na str. 302—303. u Beogradu 1881. godine.

⁴⁴⁾ Isto, str. 303.

⁴⁵⁾ O tzv. prvobitnoj akumulaciji kapitala u Srbiji opširnije: R. Guzina, Knežina i postanak srpske buržoaske države, Beograd 1955, str. 92. i str. 172—199.

⁴⁶⁾ Pri izradi Code civila lično je Napoleon insistirao da jezik i stil budu prosečni i razumljivi za nepravničke. Stendal je svakodnevno čitao pojedine odeljke Code civila da bi izostrio sopstveni osećaj jezika, a za Pola Valeria to je „veličanstvena knjiga francuske literature“ — D. Stojanović, Uvod u građansko pravo, Beograd 1974, str. 21.

⁴⁷⁾ T. Nikčević, pomenuto delo pod 2).

su čak skloni da tvrde da je Građanski zakonik usvojen na Sretenjskoj skupštini 1835. godine.⁴⁸⁾ Međutim, iz same Miloševе besede na ovoj skupštini vidi se da je takva pretpostavka sasvim neosnovana: „Dao sam još jedanput pregledati knjigu naši građanski i krivični zakona koji su se četiri godine dana sočinjavali i koji će se sudovima našim predpisati, da po njima brane pravoga, a krivom da sude. Time će svaki Srbin naći odbranu ne u umu sudije već u samom zakonu“⁴⁹⁾.

U celokupnoj našoj literaturi zastupljeno je mišljenje da posle Sretenjske skupštine zastaje rad na Građanskom zakoniku sve do 1837. godine. Jedan izvor objavljen 1970. godine ukazuje da se u Kragujevcu nije prestalo sa diskusijama o Građanskom zakoniku sve do decembra 1835. godine (možda ni kasnije, ali o tome nema podataka). Radi se o pismu Lazara Zubana Simi Milutinoviću napisanom 27. decembra 1835. godine: „Ovdi je parnica o značenju 2240. člena Napoleonova Kodeksa. On ovako glasi: *Seinem Besitztitel züwider kann man insofern keine Verjährung (...)*⁵⁰⁾ Na tebe je stalo da kažeš značenje njegovo i tako rešiš jeli koji od parničara to kako valja pogodio i ako je koji je...) u daljem tekstu pisma Zuban upućuje S. Milutinovića da piše Vuku u Beč) ... Neka tamo u tome poslu vešte ljude ispita i neka ti javi u primeru kakav je taj *Besitztitel* kom se na suprot ne može dobiti zastarelost“⁵¹⁾.

Jovan Hadžić u svojim „Spomenima“ piše o nacrtu Građanskog zakonika Zakonodatelne komisije: „Pri pregledanju zakona osobito su nam dve stvari u oči pale. Jedna što se tiče prava sobstvenosti ili svojine, a druga što se tiče prava žena i kćeri pri naslediju. Jer, istina da je sve poradi ova dva predmeta u celom prostranstvu prevedeno bilo iz francuskih zakona ili je pored toga dodano nekoliko paragrafa, kojima je pravo sobstvenosti porečeno i prava ženama i kćerima pri naslediju okrnjena“⁵²⁾. U izveštaju Milošu Hadžić navodi: „Primetili smo da je pri obrabotanju ovog predmeta Zakonik Napoleonov (Code Napoléon) 1803. i 1804. god. izdani, ne samo za osnov uzet, no da je po većoj časti od reči do reči na srbski preveden, s tom razlikom što je po nešto na mestu izostavljeno, a ponešto i to vrlo malo drugačije pridodano. Ovaj zakonik po našem mnjenju za Srbe i za Srbiju nije. Jer Zakoni iz Francuskog zakonika prevedeni jesu zakoni sasvim strani, za stran narod, narod i prosvješćenijem i političkim stanjem i naravima i običajima i sklonostima različan od Serbskoga, zakoni u drugim obzornostima i otnošnijama, napisani, sledovatelno za Srblje neprilicni“⁵³⁾. Tako je sa Hadžićevim dolaskom u Srbiju odbačen Code civil kao uzor za srpski Građanski zakonik. Odbacujući jedan strani Zakonik on se okreće drugom (austrijskom), protivno uveravanjima koja je davao Milošu da za Srbijut treba izraditi Građanski zakonik

⁴⁸⁾ M. Petrović, Isto, str. 620.

⁴⁹⁾ Novine srbske, broj 5, od 2. februara 1835. godine.

⁵⁰⁾ Naveden je na nemačkom tekst ovoga člana koji u originalu glasi: On ne peut pas prescrire contre son titre, en ce sens que l'on ne peut se changer à soi-même la cause et le principe de sa possession.

⁵¹⁾ Arhivska građa o Vuku Karadžiću, Arhiv Srbije, Beograd 1970. str. 242. (pismo L. Zubana S. Milutinoviću, 27. decembar 1835. godine, Kragujevac) Original :ASANU 8552/85.

⁵²⁾ J. Hadžić, Isto, str. 132.

⁵³⁾ A. Jovanović, pomenuti članak pod 7), knj. XI br. 2, str. 19.

zasnovan na običajnom pravu. Na ovakvo opredeljenje sigurno je uticao Hadžićev lični stav i obrazovanje⁵⁴⁾, a ne može se prevideti na činjenica da je on austrijski državljanin i u tesnim odnosima sa austrijskim konzulom u Beogradu Antunom Mihanovićem (koji je po nalogu Meternih težio da iz Srbije odstrani svaki francuski uticaj.) Nema neposrednih dokaza da li je Hadžić u svom radu (i u kojoj meri) koristio nacrt Zakonodatelne komisije. Sličnost ili indetičnost pojedinih odredaba srpskog Građanskog zakonika (iz 1844. godine) i Code civila postoji, ali ne mora da znači da je taj uticaj išao preko nacrtu Zakonodatelne komisije (niti se time dokazuje da je taj nacrt Hadžić koristio). Uostalom, i sam austrijski Građanski zakonik u pojedinim rešenjima se ugleda na Code civil, pa su tako mnoge odredbe francuskog građanskog prava preko austrijskog Građanskog zakonika dospеле u srpski. B. Blagojević navodi, samo primera radi, petnaestak članova koje je austrijski Građanski zakonik direktno preuzeo od Code civila, a srpski Građanski zakonik od austrijskog.⁵⁵⁾

*

Ne može se samo Miloševoj sklonosti ka apsolutističkim formama vladavine pripisati krivica što nije došlo do usvajanja Građanskog zakonika. Uzroci za to se moraju potražiti i u društvenoekonomskoj stvarnosti Srbije dvadesetih i tridesetih godina XIX veka. Kapitalistički odnosi ne samo da nisu dominantni već su često jedva primetni u svojoj simbiozi sa feudalnim formama. Izuzev malobrojnog starešinskog sloja, seoska buržoazija je izvan glavnih tokova državnog oformljavanja Srbije i još nije ovladala političkom vlašću u toj meri da bi suštinski mogla da utiče na zakonodavstvo. Seljak, sveden u uske okvire zastale zemljoradnje, bez lokalne samouprave, pritisnut sve većim novčanim potraživanjima države, nije ni mogao imati osećaj i potrebu za Građanskim zakonikom. Ako se ovome dodaju Miloš i njegova privilegovana okolina koji svoje političke pozicije uspešno koriste kao sredstvo za postizanje ekonomskih ciljeva, vidi se da u Srbiji nije bilo toliko jake i jedinstvene snage koja bi mogla da od početka do kraja bude nosilac izrade Građanskog zakonika. Kako onda objasniti činjenicu da se na Građanskom zakoniku u Srbiji ipak radilo u periodu od 1829. do 1835. godine. Istraživanje privrednih uslova još više nas udaljuje od pretpostavke da se radi o društvenoj i istorijskoj zakonitosti uticaja ekonomske baze na pravnu nadgradnju. Porodični i nasledni odnosi, vekovima regulisani običajnim pravom sigurno nisu bili odnosi koji su diktilirali potrebu za Građanskim zakonikom. Preostaje zaključak da se donošenje Građanskog zakonika u Srbiji krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina XIX veka nije nametalo kao adekvatna potreba razvika kapitalističkih odnosa. Da li to znači da je kapitalistički razvika Srbije u tolikoj meri osoben da je mimo svih zakonitosti koje uočavamo u razviku pojedinih država i društava? Nije, jer je i ovaj pokušaj donošenja Građanskog zakonika samo konkretan pojavni oblik, ispoljavanje jedne društvene i istorijske zakonitosti koja je uvek teže uo-

⁵⁴⁾ Jovan Hadžić je doktorirao prava na budimpeštanskom Univerzitetu gde se visoko cenilo rimsko i pandektno pravo pod čijim je uticajem izrađen austrijski Građanski zakonik.

⁵⁵⁾ O uticaju francuskog građanskog prava na srpsko opširnije B. Blagojević, pomenuti članak pod 3).

čljiva — uticaj nadgradnje na bazu. Tačnije, to je pokušaj da se kroz pravnu nadgradnju, kroz zakonodavstvo utiče na odnose koji su u svakom društvu bazični-na ekonomske odnose. Na konkretnom primeru Srbije to znači da mlada buržoazija teži da ubrza tokove kapitalizma dajući im najpre formu preuzetu od razvijene francuske buržoazije. Teškoće i sporost u radu na Građanskom zakoniku proizilaze između ostalog i zato što je trebalo pod Code civil, zakonik buržoazije privrednog uspona i političke snage, podvesti odnose jednoga društva koje se tek klasno raslojava u uslovima privredne nerazvijenosti i monopolističke politike vladara. Otuda mnoge nedoumice, zastoji i protivljenja. Otuda i pozivanje na srpsko običajno pravo kao posledica verovanja da je moguće nove kapitalističke odnose pokriti jednom formom koju bi eksploatisani slojevi lakše prihvatili. Čak i Hadžić koji uverava Miloša da se Građanski zakonik ima raditi po ugledu na srpsko običajno pravo uzima za izvor nik austrijski Građanski zakonik. Dok je u oblasti porodičnog i naslednog prava još i bilo moguće zadržati neke običajne ustanove, za stvarno i obligaciono pravo on je morao da preuzima gotova rešenja.

Različiti, često nejasno definisani, prikriveni i protivurečni interesi pojedinih grupa klasno još ne raslojenog društva, unose dosta teškoće pri rasvetljavanju pokušaja da se donese Građanski zakonik. Velika je šteta što su izvori za proučavanje ovog zanimljivog pitanja veoma oskudni, tako da je otežano donošenje pouzdanih zaključaka. Posmatranjem društvene realnosti i pozicije pojedinih činilaca u opštem odnosu snaga zapazićemo da je Milošev položaj prema seoskoj buržoaziji dosta jak i da u njemu još uvek odgovara status quo. Tek će 1835. godine u Miletinju on shvatiti da mora da ima u vidu nove društvene snage sa kojima mora da računa u interesu bezbednosti sopstvenog položaja. Starešinski sloj koji se bogatio uz Milošev blagoslov (ali ne onoliko koliko je mogao i hteo) bio je zainteresovan za donošenje Građanskog zakonika, ali njihova solidarnost sa seoskom buržoazijom nije smela da ide dalje od sigurnosti sopstvenih položaja koji su se i dobijali i gubili jednim potezom knjaza. Bez energičnije podrške jednog društvenog činioca, Zakonodatelna komisija je bila prepuštena na milost i nemilost knjaza kome je bio dovoljan privid zakonodavne delatnosti kako bi se time štitio od svojih protivnika (a njih je u Srbiji bilo više nego što je objektivno vidljivo).

Sam rad Zakonodatelne komisije tekao je dosta nesređeno, uz česte prekiđe, promene u sastavu, bez jedinstvenog plana i organizacije posla. Pravnička neukost njenih članova i njihova zauzetost drugim poslovima, pre su bili zaloga neuspeha nego postavljenog cilja (Vuk je istovremeno prevodio Novi zavet, sakupljao pesme, neki su istovremeno obavljali poslove kao Miloševi sekretari. Davidović je još na početku odvojen od Komisije). Stalni predgovori sa Portom o samoupravi Srbije i povraćaju šest nahija odvlačili su pažnju javnosti od rada na Građanskom zakoniku. Najzad, kao što je neizvestan međunarodni položaj Srbije za vreme rusko-turskog rata 1829. godine mogao da utiče na Miloša da pristane da se radi na Zakoniku, tako su i Hatišerifi mogli da utiču na njegovo suprotno opredeljenje, jer su mu dali osećaj sigurnosti vrhovnog, doživotnog i naslednog vladaoca.

LE PREMIER ESSAI DE L'ELABORATION DU CODE CIVIL
EN SERBIE 1829 — 1835

R é s u m é

Le type primitif turc du féodalisme et l'état arriéré économique de la Serbie ont conditionné son développement capitaliste qui différait de la plupart des pays européens. Le commerce des produits agricoles et du bétail a eu pour conséquence la désintégration sociale du village et la séparation de la couche de la jeune bourgeoisie commerçante (villageoise) qui prétend de trouver une place adéquate dans les rapports économiques et politiques. L'inexistence des institutions politiques et juridiques, l'insécurité personnelle et des biens, ainsi que la position de monopole du prince dans le commerce, sont les causes principales du mécontentement en Serbie. L'analyse de cette période met en évidence que la nécessité d'un code civil n'a pas résulté du niveau atteint des rapports sociaux et économiques, mais qu'elle a plutôt le caractère d'une action politiquement teintée. L'essai de l'élaboration du code civil doit être observé dans le contexte de la tendance de plus en plus prononcée de limiter le gouvernement absolutiste de Miloš afin que le commerce des marchandises et monétaire dans le pays devienne plus sûr et qu'on puisse donner la possibilité aux couches sociales plus larges de s'intégrer dans les courants du capitalisme.

La commission législative se trouvait dès le début en présence des difficultés, de l'incompréhension, de l'opposition et des dilemmes. La reconstruction complète de son activité se heurtait à des difficultés à cause du manque des sources historiques. Le Code civil de Napoléon a été pris comme base et il fallait soumettre les rapports capitalistes qui étaient encore sous-développés en Serbie (souvent indiscernables dans la symbiose avec les formes féodales) à un code économique et politique de la puissante bourgeoisie française. L'inefficacité de la commission était à l'avantage du prince dont la volonté était toujours la loi suprême dans le pays d'autre part il avait réussi habilement de répandre le bruit dans le public que son travail de codification comme son argument contre les accusations qu'il tend à l'illégalité. Quand le Code civil a été terminé Miloš a posé de nombreuses observations et il a exigé de le remanier dans l'ensemble. Il s'est avéré qu'en Serbie il n'y avait pas de forces sociales qui pourraient réellement propager jusqu'au bout l'idée de l'adoption du Code civil. Les travaux effectués plus tard à l'élaboration du Code civil ne représentent pas la continuité du premier essai, car on s'était dirigé alors dans le sens du rejet du Code civil français et l'adoption du droit civil autrichien

